

épp támogatják, de nem értik meg, nem érnék föl hozzá). Ez újabb +-terheket ró a zsenire. Fölismerése és elfogadása nemcsak esztétikai döntés, hanem erkölcsi, filozófiai és vallási tett is. Ám ennek megfelelően a zseni nemcsak művészileg, hanem erkölcsileg, bölcséletileg és még vallásilag is fölmagasztosul. A szövegnek ezt a szükségletét aligha ellensúlyozza, sőt bizonyos mértékig még támogatja is a vadzseni természeti lényként való beállítása, beleértve olyan visszatetsző anekdotikus elemeket, hogy az öntisztulás híve, és hónapokig nem mosdik, nem mos fogat.

Hiszen végül is csak Arczról van szó. A könyv harmadik harmadában jelentős szerepet kap az említett harmadik János, akinek képzőművészeti tehetségét mély katolicizmus pótolja, s akinek az a szerepe a regényben, hogy fölismerve mindkét főhős zsenialitását, szembesítse őket egymással (mint erről már szó volt, Arcz javára): elutasítsa Oroszlán minden-egy misztikáját, és keresztény színezetet adjon Arcz lényének. Nem csak a művészet, az erkölcs és az avatatlanok számára butaságnak tetsző bölcsesség bajnokának láttatja őt – erről szolt a történet –, hanem a szeretetének is, ami viszont meglepő. Ha nem nevezzük szeretetnek a gyöngéd figyelmet a természet és az anyag iránt (a csigák párosodásától vagy a párzó saskapártól a kő türelmes tanulmányozásáig, hogy mire is kínálja magát), vagy mindenféle emberi közeledés lomha eltűrését, Arcz valójában (Éva iránti szeretete kivételével) kevés jelét adja az emberszeretnek. Föltéve, ha a szeretet hosszútűró és kegyes. A szeretet embere aligha mond ilyet: „Húszéves barátságunk se jogosít föl benneteket arra, hogy tehetségtelenek legyetek.” Egy „Mi, szobrászok...” kezdetű mondatra nem csap le így: „Te vagy én?” Nem álmatag és megalázó brutalitással utasít el házassági ajánlatot. Nem nyusziz le embekeket. Általában azt lehet mondani, hogy a góg lehet az öntudat vonzó tulajdonsága, de nem igen párosul a szeretet képességével. De Czákónak mind a négy hierarchia csúcsára kell helyezni a zsenit: művészet, erkölcsi intranzigencia, szeretet. Negyedikként, bónuszként pedig ott van a mindenfajta szellemi érdeklődést, kíváncsiságot, tájékozódást, az író által ismételt megvetőleg említett „szellemi életet” „a teljesség élménye” nevében lesajnáló bölcsesség. Ha kritikailag átlátunk a szerzői intención, erősen frusztrált bölcsesség ez.

Keresztési József olyan nivójú kritikus, hogy véleményét akkor is fontolóra kell venni, ha az értékelés különbsége valószínűsíthető. Elhátároztam hát, hogy újraolvasom Czákó Gábor könyvét, ellenőrizendő az én egykori benyomásaimat és Keresztési mai nézetét. Arra jutottam, amit elmondtam. Én ezt a könyvet olvastam.

Radnóti Sándor

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

*Vajda Miklós: Éj volt, egy síró magyar költővel az ágyon. Portrék
Magvető, 2012. 293 oldal, 3490 Ft*

I

MEGCSALT BARÁT ÉS HŰ SZEMTANÚ

Író, szerkesztő, műfordító – az életrajzok és szócikkek több évtizede e megjelölésekkel somázzák Vajda Miklós személyét és működési körét, ám aligha tévedünk nagyot, ha megállapítjuk, hogy a felsorolás első tétele igazából csak pár éve, a remek ANYAKÉP, AMERIKAI KERETBEN megjelenésével vált mindenki (vagyis az olvasók összességében is oly szolid tömegei) számára élményszerű valósággá. Azóta, megkésve, de szerencsére mégsem későn, olyan figyelemmel és érdeklődéssel olvassuk az immár nyolcvan fellett járó Vajda írásait, ahogyan az egy újonnan felfedezett és egyértelműen jelentékeny szerzőnek vagy épp egy friss és máris meghitt kedvencünknek méltán kijár.

Nyilvánvalóan az idős író munkássága felé forduló általános figyelem ösztönözte a Magvetőt arra, hogy kötetbe gyűjtve kiadja Vajda rövidebb, túlnyomórészt portré jellegű (meg)emlékező írásait, amelyekben az úgyszintén általánosnak ítéltető olvasói érdeklődés azután majd kedvére mazsolázhathat. Irodalomtörténeti szoboralakok, eltékoztolt és önpusztító tehetségek, tevékeny mindenek és még tevékenyebb zsenik arcvonásait és cselekedeteit keresve-kutatva a szövegekben, melyek több mint fél évszázadnyi termésből (1956-tól 2010-ig) lettek

egymás mellé sorozva e szép és karcsú kötetbe. S mivel Vajda nem csupán hasznos munkása volt a magyar kultúrának, de változatos és találkozásokban gazdag pályafutása egészén egy-szersmind megbízható szemtanúja is, hát valóban lelhetünk e könyvben megannyi érdekes adalékot, érzékletesen megrajzolt portrészlatot és életképet. Ilyen emlékgöngy példának okáért és (majdnem) mindenekelőtt a kötet cím-adó írása, amely a korabeli magyar irodalom válogatott elitjének 1980-as nagy-britanniai felolvasókörútját idézi fel, Pilinszky János egyszerre nem e világi és hozzá nagyon is emberi alakjának kiugratásával. Vajda írói-élekezési érényei jószerint mind kitetszenek ebből a szakasz-ból: a tapintat, az empátia, a szelíd humorérzék, a gondosság és persze az elbeszélői alázat. „*Micsoda művészet kortársnak lenni*” – fogalmazott az ifjú Hatvany Lajos, s a legjobb részletekben Vajda portréi is a „kortárművészet” érdemi teljesítményei. Az említett írásban például nem csak Pilinszky valós és mégis oly meglepően puha esettsége elevenedik meg az olvasó szeme előtt, de Weöres Sándor kisfiús riadtsága éppúgy, mint Nemes Nagy Ágnes követelő erkölcsi tartása és lazaságok ellen lázadó szigora.

A kötet cím-adó írásában Vas István is felbukkan egy merőben atipikus epizód erejéig, ahol is fölindultan megragadja az elbeszélő grabancát, ám egy másik sikerült portré lapjain (A VASNYAKKENDŐ) már egymagában lép elének a krávtlíviselet kultúráját oly egyedi megoldással gazdagító költő-író. Ez a portré ráadásul Vajda egy további nagy (és műfordítói munkáiban annyiszor sikerrel kamatoztatott) adottságát is felmutatja: a leírások mindenkor árnyalt és lenyűgözően precíz jellegét. Itt éppenséggel a nyakkendő megkötésének tradicionális, illetőleg Vas-féle módszerét írja le apróra az emlékező, mondhatni egy férfidivatúrás kedvtelő jártaságával. Az pedig már külön bravúrunk, de legalábbis érvényes bravúrkíséretnek tekinthető, hogy Vas „csaknem-forradalmi” nyakravalóját esztétikai és emberi választások szimbólumává és egy komplett jellemrajz kiindulópontjává emeli a szöveg. Hasonló, érzékletesen tárgyyszerű leírásokat s a leírásokból kibomló sorsproblémákat másutt is lelhetünk a kötetben, legyen elég itt a 2007-ben elhunyt Fekete Tamás alakját megidéző EGY ÉRZELMES SZOBRA SZERZŐJÉNEK ELKÖTELEZETTEN INFORMATÍV MŰÉÍRÁSÁIRA VAGY ÉPP A JÓL MEGKOMPONÁLT Orbán Ottó-portré (A LÉGTÉRBE NEM

SZÁLLNAK ANGYALOK) megrendítő szimptomaleltárára utalnunk.

Ugyancsak remek részletekkel ékes Vajda 2009-es, elsőként épp e hasábokon megjelent Abody-írása, az egykori iskola- és pályatárs, az ifjúkori barát nagy ívű visszatekintése: REQUIEM EGY ELFUSERÁLT ZSENIÉRT. Különösen megejtő a kamasz Abody Béla köztéri hecceinek, „paranoid manifesztációinak” jelenetezése, még ha az Abody életművében valamelyest tájékozott olvasó alighanem vonakodna is e rafináltan gorbomba vicceket valóban főművek gyanánt elfogadni. A messi múltba süllyedt kisvilágok és alakok sorjáznaq elénk a gimnáziumi éveire visszaemlékező Vajda mondataiból, s a hajdani barát ürügyén a szerző kamaszkori önarcképe éppúgy halványan felsejlik, aminthogy a Ciszter Gimnázium és a negyvenes évek operaélete is körvonalazódik a korszak drasztikus történelmi változásai közepette. S ami tán a legfontosabb megjegyzésünk lehet e szövegről szólván: a REQUIEM jószerint nem is annyira egy barát, mint inkább egy barátság portréja. Egy félresiklott, elpangott barátságé, amelyet a másikban – alkalmasint okkal – csalódott, túlélő fél foglal írásba, vállalt szubjektivitással, ám a tanú szem-szögéből akarva-akaratlanul is az ítélkező bíró pozíciójába átváltva. Márpedig az ilyesmi óhatatlanul apasztja a finnyásabb olvasó bizalmát, jóllehet e kibillenésnek hozadéka is van: az indulat, a személyesség emeltebb foka, amely figyelemreméltóan át- meg áthévti az amúgy okos és tartott emlékező prózát. (Hasonló, bár ellentétes előjelű s egyszerűs mind gondosabban palástolt indulat fűti fel a kötet legkorábbi írását, a Vajda felcseperedésében oly meghatározó szerepet játszott Bajor Gizi emlékezetének szentelt EMBER ÉS TŰNEMÉNY-t is.)

Hogy mindeme fentebb elősorolt komoly értékek dacára is egykönnyen enyhe, de félreismerhetetlen csaldással teheti le az olvasó Vajda Miklós új kötetét, a jelentős részben magának az emlékező írások műfajának a számlájára ro-vandó. A könyv írásainak tekintélyes hányada ugyanis eredendően nem kötetbe szánt szöveg, s ha megannyira tiszteletre méltó műgonddal formálta is meg mondatait Vajda: a friss halot-takat parentáló emléksorok a legtöbbször csu-pán napi szavatossággal bírnak, még akkor is, ha havi megjelenésű folyóiratokban kerülnek első publikálásra. Legalább ennyire okolhatjuk cseppnyi elégtelenségünkért ama tényt, mi-

szert az egymástól olykor generációnyi távolságban keletkezett írások – az életanyag azonososságának betudhatóan – ismétléseket, átfedéseket mutatnak. Merthogy értelemszerűen nem egymás mellé szánt szövegeket olvasunk, s habár az ilyesféle összeállításoknak ugyancsak van, pontosabban lehet némi bája, a jelen esetben mindez leginkább arra hívja fel a figyelmünket, hogy a kötet nem csupán küllemében karcos, s hogy a kellő terjedelem elérésének parancsoló erejű szempontja ezúttal túlon túl vegyes írásokat szorított egymás mellé. Vajda Miklós 2001-es New York-i naplórészletei (GROUND ZERO) például már formálisan is kilóganak a portrékötetből, s e szerkesztési rakoncátlanságot nemigen ellentételezheti a szeptember 11-i terrortámadás követő amerikai köz- és lelkiállapotok gondos, ám sokszorosán ismerős vázlata sem. A túlzott karcúság, az emléksorok aszténiás jellege elvéve sajna a portrékon belül is kimutatható. Így helyenként kevéssé tetszik újszerűnek vagy pláne revelálónak az, amit a portréalakokról megtudunk, s bizony a csip-csup mozzanatok olykor tényleg mindössze csip-csup mozzanatok, s nem a személyiség valamely jellegzetességét egyetlen apróságon keresztül elélni kínáló koncentrátumok. Ilyesformán a kötetzáró „önarckép” (LONDONI HORROR) feletébb kínos pillanata, egy diplomataotthon szövegének teljességgel akaratlan szerzői összerondítása sem vallhat érdemben Vajdáról, legyen bár a történet mégoly – félrenézésre kész tetően – kitárulkozó jellegű. Ám ha elfogadjuk, hogy akárcsak egy-egy életmű, úgy egy kötet esetében is a legjobb, a legsikerültebb írás színvonalra számítható, úgy az *ÉJ VOLT, EGY SÍRÓ MAGYAR KÖLTŐVEL AZ ÁGYON* is okvetlenül ki fogja vívni tiszteletünket, hiszen legalább felerészben magaslati szövegeket kínál. Portrékat és történeteket, amelyeket más, mint Vajda Miklós aligha örökíthetett volna meg számunkra.

László Ferenc

II

KÉPEK, KERETEK

Mindent egybevetve szomorú könyv Vajda Miklós irodalmi portrégyűjteménye. Annak ellenére is ezt kell állítanunk, hogy az elegáns, gör-

dülékény, olvasmányos stílusban megírt szövegek igen gyakran csalhatnak mosolyt az olvasó arcára – sőt, furcsamód talán éppen ettől válik búskomorra a kötet összképe. Az *ÉJ VOLT, EGY SÍRÓ MAGYAR KÖLTŐVEL AZ ÁGYON* darabjai ugyanis még legszórakoztatóbb, leginkább nevetésre ingerlő pillanataikban is magukban hordoznak valamiféle rezignált lemondást; az elvesztett barátok, hozzátartozók hiányából táplálkozó keserédes nosztalgiát. A könyv hősei már nincsenek közöttünk: Abody Béla, Bajor Gizi, Domokos Mátyás, Edwin Morgan, Fekete Tamás, Ferenczy Béni, Latinovits Zoltán, Orbán Ottó, Pilinszky János és Vas István a szerző életnek és kései magánmitológiájának felejthetetlen alakjai, akik többek között azért is fontosak a számára, mert a rájuk való emlékezésen keresztül mintegy mellékesen saját magáról is mesélhet az olvasónak. A szerény, visszafogott, háttérbe húzódozó beszélő sajátos emlékezői pozíciója (pozíciói) okán válik láthatóvá az olvasó számára, így a felsorolt művészeket kívül mintegy észrevétlenül ő maga is a történetek főszereplői közé lép elő. A könyv eredendő szomorúságát pedig – túl azon, hogy a portrék tetemes hányada nekrológiaként íródott – mintha a kollektív emlékezet kegyetlenségének felismerése adná. Az egymással meglepően szoros kapcsolatban álló, egymásra számtalan ponton vissza- (olykor előre-) utaló portrék egy nagyobb, összefüggő művé bővülnek, amely egy fél század hiteles, személyes nézőpontból való leírása mellett a privát emlékezet folyton változó természetéről is szól.

„*Hiába rakosgatom a sok-sok emlék mozaikdarabkáját így meg úgy, egyetlen igazi kép sem akar kikerekedni, most sem, mikor pedig a legjobban akarnám. A lélek különös tulajdonsága, hogy az idő az emlékezetben is megmarad folyamattal; az emlékek nemcsak tartalmukat őrzik, hanem a gyerekkoriak az ámuló gyerekszem naiv torzításait is, a kamaszkoriak a kamasz nyegleség és fölény mindent kritizáló, idéltlen oldalpillantásait, de már többet látó megismerését is, a felnőttkoriak pedig megint más-másmilyen tulajdonságokat hajdani önmagunkból*” (8.) – írja Vajda *EMBER ÉS TÜNEMÉNY* című, Bajor Giziról szóló portréjában. Az inkriminált szövegrész mintegy a kötet mottójaként a fülszövegben is olvasható, nem véletlenül: a hosszabb-rövidebb írások ugyanis – többek között nem egészséges keletkezői idejükből adódóan – egyazon beszélő az időben állandóan változó tudatának lenyoma-

taít is kirajzolják. Másmilyen pozícióból tekint 1956-os írásában az akkor még csak öt éve elhunyt keresztanyjára, Bajor Gizire; máshogyan a gimnáziumi osztálytársra, Latinovits Zoltánra a színész halála másnapján írt nekrológban; máshogyan a zseniális, de sajnálatosan jellemgyenge jó barátira, Abody Bélára 2010-es számvetésében. Az ÉJ VOLT, EGY SÍRÓ MAGYAR KÖLTŐVEL AZ ÁGYON egyik legfontosabb kérdése, hogy az időskorában emlékeit rendszerező beszélő ifjúkori benyomásait, tapasztalatait milyen mód(ok)on rendezheti át az idő múlása. S bár – ahogy az a fenti idézetből is látható – maguk az elraktározott emlékképek konstans elemként maradnak jelen Vajda magántörténelmében, a rájuk rakódó évek, évtizedek akarva-akaratlanul is átértelmezhetnek egy-egy sorsdöntő pillanatot. Mintha erről a nehezen megragadható változékonyságról tudósítana a Fekete Tamásról írt, EGY ÉRZELMES SZOBRÁSZ című szöveg egyik részlete is: „*Először is, folytatta Tamás, igenis minden képzőművészeti és építészeti alkotásban megvan az idő dimenziója: ott áll mögötte minden, amit előtte abban a műfajban létrehozta. Vagy éppen mindannak a tagadása. Ezzel is mesél magáról, tehát időt is mesél. Nem most, hanem ekkor vagy akkor horgonyozták le az időben. Arról is mesél persze, hogy pontosan mikor. Csakis abban az összefüggésben látjuk és értjük, vagyis mint valami láthatatlan csóvát, húzza maga után az időt.*” (140.) Vajda portréi Fekete Tamás eszmefuttatásához jól illeszkedve egyszerre saját keletkezési és/vagy tárgyidejükről is mesélnek, amire a helyenként beillesztett szerzői előszavak (például az EMBER ÉS TÜNEMÉNY elején: „*A kissé naiv és túlhabzó, de ma is vállalható szövegen alig változtattam. Talán segít egy ideig még ébren tartani a színész nő és az ember halványodó emléket.*” [5.]) és egyes meghatározó élmények szövegről szövegre változó elbeszélései külön is figyelmeztetnek (például Latinovits első színpadi szereplésének többszöri interpretációja).

A kötet borítóján a megidézett személyek alfabetikus rendet követő felsorolása után egy apró, ám annál beszédesebb kitétel szerepel: ...ÉS MÁSOK. Vagyis a szerző szándékai szerint nemcsak Orbánról, Ferenczyről, Domokosról, Vasról (stb.) kell, hogy képet kapjunk a szövegek olvastán, hanem egyszersmind egy szélesebb és talán nem kizárólag az emlékező tudata által önkényesen egymás mellé állított közönségről, melynek egyébként saját maga is részét

képezi. Vajda Miklós életútja pedig kiválóan alkalmas arra, hogy rajta keresztül általánosabb érvényű következtetéseket vonjunk le egy a múlt század közepe óta kihalófélben lévő (mára pedig, mondhatni, szinte teljesen kimúlt) mentalitás történetéről. Már első, ANYAKÉP, AMERIKAI KERETBEN című, 2009-es regényében is nagy hangsúly helyeződött az elbeszélő gyerekkorát, neveltetését meghatározó polgári milió fokozatos lerombolásának, eltörlésének felidézésére és e destruktív folyamat felnőttkorára gyakorolt hatásainak elemzésére. „Rémhírterjesztésért” 1949-ben börtönbüntetésre ítélt édesanyjának tragédiája önmagában sokat elárul a Rákosi-rendszer abszurd működésmódjáról (az esetet egyébként Gyarmati György is említi A RÁKOSIKORSZAK című, tavaly év végén megjelent nagy-monográfiájában); az írások tanúsága szerint ekkor érhetett meg a szerzőben a fájdalmas felismerés, miszerint a fordulat után az addig általa és közvetlen környezete által képviselt értékrend egy csapásra anakronisztikussá vált. Jól láthatóan a 40-es évek végének, 50-es évek elejének terrorja jelenti Vajda számára azt a sorsfordító időszakot, amely egész felnőttkori életének alakulását előre meghatározta. Privát szférájának hirtelen felszámolódása mellett pedig szakmájára, az irodalomra is visszafordíthatatlannak látszó hatást gyakoroltak ezek az esztendőik.

Tudvalévő – a szövegek elszórt megjegyzései alapján pedig a kevésbé jól informáltak számára is világos lehet –, hogy a portrék készítője jóformán születésétől fogva otthonosan mozog a mindenkori kortárs művészeti és tudományos életben. Rokoni szálak fűzik Bajor Gizizhez és a kiváló novellista Kádár Erzsébethez; Illés Endre, a Szépirodalmi Kiadó későbbi igazgatója a család régi barátai közé tartozik; a meghatározó gyerek- és ifjúkori társak közül később jó néhányan (Abody, Latinovits, Tomasz Sándor, Györgyi Géza stb.) országosan elismert művészekk, kutatókká válnak (akárcsak maga a kötet szerzője). Ahogy Bazsányi Sándor fogalmaz a *litera. hun* megjelent kritikájában: „*Vajda nyakig benne áll az irodalomban.*” A szerencsésnek mondható gyerekkor azonban a második világháború és a későbbi évtizedek eseményeinek következtében végül is nehéz örökségnek bizonyul: a figyelmes befogadó számára jól nyomon követhető, ahogy Vajda és a memoárszövegekben

megidézett barátok kénytelenek szigorú kérések közé szorítani addig bármiféle ideológiai megkötéstől érintetlen gondolkodásukat. A visszaemlékezések szemléletesen, kvázi esettanulmányokként mutatják be a század elejének polgári ízlésvilágát továbbörökíteni próbáló alkotók elkeseredett szélmalomharcát. Ezt a kilátástalan, sokszor megalkuvásra kényszerítő küzdelmet az irodalmi mező összefüggésében (végletesen leegyszerűsítve) a *Nyugatos modernség* továbbbétetésére tett erőfeszítésként aposztrofálhatjuk. Vas István és a nyakkendő szimbolikus kapcsolatának bemutatása, Csernus Tibor híres festménye, A HÁROM LEKTOR forrásvidékének feltárása (a Domokos Mátyás-visszaemlékezés kapcsán), egy 70-es évekbeli magyar íródelegáció londoni viszontagságainak elbeszélése vagy akár a Ferenczy Béni Petőfi-szobrának hányatott sorsáról szóló részletek egyaránt olvashatók egy a művészeti modernség hagyományaiért változó sikerrel kiálló (kiállni próbáló) irodalmár önvallomásaiként. (A REQUIEM EGY ELFUSERÁLT ZSENIÉRT című Abody-portré pedig mintha épp ennek az eszménynek az elárulójaként láttatná a magát élete végére erkölcsileg és anyagilag egyaránt lenullázó egykori barátot.)

Igazságtalan lenne azonban az ÉJ VOLT, EGY SÍRÓ MAGYAR KÖLTŐVEL AZ ÁGYON című kötetet kizárólag íróportré-gyűjteménybe oltott önéletrajzként láttatni. Hiszen a szövegek (amelyek közül, mint látjuk, némelyik friss élményektől-érzelmektől fűtve íródott, némelyik pedig hosszú érlelődést követően jött létre) nem kizárólag az elbeszélő „magánérdekű” benyomásainak felszínre hozatalán alapszanak: az emlékezői munkának minden esetben meghatározott cél-személye van, aki az éppenn adott elbeszélés menetét szervezi. Vajda nagyszerű arányérzékről tesz tanúbizonyságot rövid írásaiban, hiszen szinte mindig sikerül megtalálnia azt az emlékezői pozíciót, amelyből visszatekintve elsősorban a számára fontos személyekről, szigorúan másodsorban pedig saját élményeiről beszélhet. Ez alól – koncepciózus módon – két írás, a 2001 szeptemberében New Yorkban készült naplófeljegyzés (GROUND ZERO) és a kötet végére helyezett LONDONI HORROR képez kivételt. A terrortámadást követő amerikai közhangulatot elemző szöveg érzésünk szerint nem illik a gyűjtemény összképébe, egyrészt mivel tárgyideje és téma-választása teljesen elüt az összes többi történe-

tétől, másrészt a naplójelleg miatt, amely a teljes anyagból kizárólag erre az egyetlen darabra jellemző. A kötetzáró portré viszont a legerősebbek közé tartozik. A LONDONI HORROR (az alcím által is megnevezett) főalakja maga Vajda Miklós: a szöveg egy angol diplomatánál tett 1978-as látogatás során bekövetkezett nyilvános bevezetés stációról tudósít, méghozzá a legapróbb részleteket is számba vevő, komikusan „mikro-realista” stílusban előadva. Például: *„Fölmerült az ötlet, hogy a bal nadrágzsebemen keresztül esetleg erősen összecsisztem az illetékes testrészt sűrűn redőző, tágulékony végét, ezáltal valamelyest tehermentesíthetem a hólyagot. Jobbomat a csöngetésre és kézfogásra szabadon hagyom. Ez azonban könnyen azzal a következménnyel járhat, hogy már nem leszek képes újra összeszorítani a záróizmot, aminek következtében egy minimum villanykörte nagyságú vagy még nagyobb és sebesen növekvő hólyag keletkezik, a fitymaszűkület ellentéte, gondoltam, bizonyára szokatlan kórkép, semmiképp sem jóindulatú; egy testen kívüli ciszta, akár egy folyadékkal telt luftballon.”* (280. k.) Az elhunyt társakra való emlékezések sorát követően ez a mulatságos történet zárja a kötetet, mintegy a megelőző édes-bús irodalmi portrék feloldásaképpen. Az eset megejtő „kelet-európaisága” azonban mintha a Kádár-korszak történelmi háttérrel is árulkodna, amelyben ennyire elárulttá, kiszolgáltatottá válhatott egy országa határát átlépő magyar értelmiségi – e tekintetben pedig a záróportré szervesen illeszkedik a könyv többi írásához.

Reichert Gábor

PUBLIKUS MAGÁNSZÍNHÁZ

Fodor Géza: *Mi szól a lemezen?*

I. Operafelvételek Monteverdítől Lisztig Szerkesztette Várady Szabolcs, a diszkográfiát, a tárgy- és névmutatót összeállította Várady Éva Typotex, 2012. 332 oldal, 4200 Ft

Fodor Géza utolsó, még maga által sajtó alá rendezett, de halála után megjelent tanulmány- és kritikagyűjteményének egyik írását e mondatokkal zárja: *„Előállt az a helyzet, amelyben a rendező nem menekül meg attól az abnormális fel-*